

DANAŠNJI SMISAO SUKOBA NA KNJIŽEVNOJ LEVICI

Često imamo priliku da se susretnemo sa delima koja govore o pojedinim segmentima naše bliže socijalne istorije. Obično su to svečarska dela, objavljena povodom nekih značajnih događaja i jubileja, dela u kojima svaka reč vodi do svog logičnog završetka — trijumfalne pobede progresivnih snaga. I, kao po nekom pravilu, ta dela bivaju pozdravljena kao »još jedan značajan doprinos proučavanju naše bliže herojske i revolucionarne prošlosti«, a često, sasvim pogrešno, služe kao sredstvo u vaspitanju mladih generacija. Lasićeva knjiga je po strasti u traganju za istinama častan izuzetak. Zato će jedne obradovati i oduševiti, druge ožalostiti i razljutiti, a treći će poželeći da nikada nije ni napisana. Jedno je sigurno — nikog neće ostaviti indiferentnim. Lasić nudi pregršt pitanja i pretpostavki. Ne beži od ocena i opredeljenja, ne skriva vlastite dileme i nedoumice. Spreman je da daje odgovore, a gde ne vidi drugi izlaz postavlja nove nizove pitanja. Sve to čini Lasićevo delo izuzetno hrabrim i otvorenim. O znanjima, htenjima, pa i bedi političkog ponašanja intelektualne elite (naročito posle II svetskog rata) Lasić nam baca istinu u oči. Na jednom značajnom području, on ponovo uspostavlja ratom prekinuti kontinuitet marksističkog mišljenja na našem tlu i tako ukida razloge za samozadovoljstvo mnogih intelektualaca i političara koji smatraju da revolucionarna misao i akcija počinju njihovom mišlju i akcijom.

Te i neke druge vrednosti Lasićevog dela nas obavezuju. Ako je neko, na primer, u uslovima progona komunista u doba šestojanuarske diktature izjavljivao da je komunistička revolucija jedina solucija čoveka, onda se posle Lasića ne možemo više praviti kao da to ne znamo, kao da nas se to ne tiče, kao da to nije izrečeno. Ne možemo a da ne postanemo svesni da nas to

obavezuje da kažemo punu istinu o i u sadašnjem društvenom trenutku. U tom pogledu Lasićeva je knjiga jedna opomena, govor slobode protiv silnika i dogmatičara koji su izricali svoje osude bez priziva, ali se i suviše brzo smenjivali na društvenoj sceni da bi i u vlastitu poziciju mogli biti sigurni. Kako je samo Lasić ušao u logiku i mehanizme birokratskog odnosa organizacijskog uma prema ljudskom stvaralaštvu, prema onom tragalačkom i tragičnom u čoveku! On nam je pokazao na jedan vrlo upečatljiv način da je *sivo* osnovni ton odnosa birokratije prema intelektu: birokratija se služi neiscrpnim mnoštvom nijansi sivog koje sve prelaze u crno.

Tako naš je oduševljenje koje imamo za Lasićevo delo dovelo do jednog od ključnih problema koji stoje pred savremenim intelektualcem: kakav odnos zauzeti prema Organizaciji? Kako se odupreti uništavajućoj snazi organizacijskog uma? Kako sačuvati cvetanje biljke intelekta u pustinji organizacijskih mehanizama? Sme li se intelektualac bojati odbačenosti? Ova pitanja proizlaze iz biti problematike koju Lasić pred nas postavlja. Nije, na primer, partija u procesu boljševizacije odbacila samo Rihtmana, i one koji nisu prihvatili dogme dijamata i koji nisu bili spremni na punu poslušnost i koji nisu hteli da zatvore oči pred staljinističkim čistkama i sporazumom Staljin—Hitler. Nema nikakve sumnje da je Lasić u pravu kada tvrdi da je smaknuće Rihtmana 1941. godine pokazalo »tragičnost osame odbačenih«. Ali, kakva je tek tragedija smaknuće Price! I Keršovanija! I Adžije! I Šnajdera! I Bujića! I Kršića! Na žalost, lista komunističkih intelektualaca koji nisu (a neki nisu ni mogli biti) spaseni ispred prvog naleta fašističkih kandidi suviše je duga.

Pristup problemu iz drugog ugla, daje sličan rezultat. Ako već nemaju sreće s rešenjem problema odnosa filozofije i nauke, Podhorski i Rihtman su, nesumnjivo, u pravu kada govore o tome da se Price trude »da očiste napredni pokret od saradnje svih onih intelektualaca koji slepo ne prihvataju sva mišljenja tih papa i dalaj-lama«. Nama, naravno, preostaje da se upitamo: ne smenjuju li se samo dalaj-lame? Ali, problem ostaje. Nije li smaknuće Price daleko veća tragedija nego »osama odbačenih«? Izgleda da je Kerestinac za našu intelektualnu istoriju značajniji nego što se to obično misli. Organizacija nije usmerena samo protiv određenog tipa intelekta. Antiintelektualizam je njen bitni stav. Organizacija ne spasava ni svog »dalaj-lamu« — Pricu, a da se i ne govori o onima koji slepo ne veruju. Nije li Pricina tragedija, kao i tragedija mnogih drugih komunističkih intelektualaca, počela daleko pre Kerestince, u temeljnom preo-

bražaju njegove ličnosti do kojeg je došlo u susretu sa staljinističkim dogmatizmom?

Problem je, u svakom slučaju, nešto širi i ne obuhvata samo tragičnu sudbinu intelektualaca-marksista. Po svojoj prirodi organizacijski je um antiintelektualno usmeren i nepoverljiv prema duhovnom stvaralaštvu, čak i onda kada mu se stvaraoci stavljaju u bespogovornu službu koja se ne može pravdati nikakvom »istorijskom neminovnošću«. Prislino jedinstvo misli i akcije je, obično, značilo uništenje svake nezavisne misli i slobode. »Historija je tražila vojnu jedinicu besprimjerna morala i apsolutno jedinstvo misli«, piše Lasić (str. 45), ali ne kaže da je znala dobiti Vlasovljevu armiju. Vojska poslušnih izvršilaca ne može da pobedi. Potčinjavanje intelekta i interesa slobode organizacijskom umu ima uvek tragične posledice — i po Organizaciju! Stoga mi je neprihvatljiva Lasićeva tvrdnja da je kompromis pečatovaca bio neobično plodan i efikasan (str. 42). Ako želi da ostane dosledan, »da ide do kraja«, Lasić posle Solženjicina koji nam je otkrio univerzum likvidacije mora znati da takav kompromis ne može biti ni plodan ni efikasan. To i Lasić priznaje kada na strani 243, zaboravivši verovatno prethodnu tvrdnju, piše: »Šutnja je pečatovaca znak njihova sloma...« Da je to tako jasno pokazuje trijumf organizacijskog uma posle 1945. godine. Mora se zaista priznati da je Lasić još uvek na početku; on ne ide do kraja. Ipak, njegova je velika zasluga što je problem odnosa intelektualaca i Organizacije, na jednom tako dramatičnom primeru, uopšte postavio.

Stvarni, mada ne jedini, spor s Lasićevim tezama za mene nastaje na problemu destaljinizacije društva a posebno intelektualnog života u Jugoslaviji. Konture tog spora jasno uočavam u analizi Lasićevog stava prema Krleži. Kao što je nesumnjivo da je Krleža bio i ostao jedan od naših najvećih umetnika, nije ništa manje nesumnjivo da su njegove političke aktivnosti često obavijene velom »mutne dijalektike«. Ako postoji stvarna i postojana veličina u našoj kulturi, onda je to svakako izuzetna Krležina figura. Ali budimo — upravo prema Lasićevom zahtevu — otvoreni do kraja: Krleža se u više mahova u politici ponašao kao kukavelj. Zato nas zanima Krleža koji govori o slobodnom i prometejski neukrotivom stvaralaštvu, koji stvara izuzetna umetnička dela, a ne Krleža koji je »rječito šutio« kada je trebalo delovati i govoriti. Lasić se poslužio »rječitom šutnjom« da politički spase Krležu, kao što se Krleža pre izvesnog vremena poslužio Matvejevićem. On govori o tome da se Krleža »zatvorio u šutnju« koja je bila »izabrana«, »teža i neugodnija« od samog govora, a

iznad svega »rječita«. Ta »šutnja« »nije značila pokoravanje«, nego spada u otpor »književne prakse« protiv pedagoškog marksizma i njegove školske teorije umetnosti. Zato »nije bilo lako šutjeti — ta šutnja govori. Ona govori o dosljednosti, prkosu i hrabrosti« (str. 255).

Mislim da Krležu ne možemo i ne treba da spavavamo »rječitom šutnjom«. Ako je Bogdanov ostao uporan, zar i Krleža nije mogao da učini isto? To neugodno i rečito ćutanje znači poraz intelekta pred organizacijskim umom. Zato me, kao Lasića, ne frapira to da se u periodu 1945—1949. godina ni jedan intelektualac nije otvoreno i dosledno pobunio protiv »te bezobzirne primitivne i umnogome komične didaktike«. Kako i da se pobuni kad bard naše kulture rečito i značajno ćuti, a Marko Ristić sedi u ambasadi zaboravivši (za naše prilike prilagođeno) »da se ne može u isto vreme biti pesnik i ambasador u Francuskoj«. To je tako logično da bode oči. Jedino ako se služi Krleži i onima kojima Krleža politički služi to može da frapira. U našim narodima postoji verovanje da onaj ko ne može nešto podneti, vrišti, »do neba se čuje«, ujeda, »psuje k'o vlah s koca«, a ne ćuti, jer ćutnja se smatra znakom odobravanja. Zeleo bih — ovo i govorim zbog toga — da bar moja generacija intelektualaca izabrano ne ćuti. Zeleo bih da joj u tom pogledu Krleža ne bude uzor, kao mnogim drugima koji spremno igraju ulogu damskih kućica. Mislim da je našim narodima dosta onih koji ludo govore, kao i onih koji »mudro« ćute. Založio bih se za otvoren govor i razgovor — za akciju. Ne zanima me, zato, Krležin »personalni sporazum« s Partijom koji mu je, često, omogućavao »časno povlačenje« u »sjajnu izolaciju«.

Mir pepelu Pricinom! Mir pepelu Rihtmanovom! Raspravimo se s onima koji su još uvek aktivni. Tek tako ćemo se istinski suočiti s problemom koji je pred nama. Mi smo u pitanju. Zato mi se čini punim promašajem tvrdnja »kad on (Krleža) bude počeo govoriti, socijalistički realizam će zašutjeti« (str. 257). Prvo, Krleža je *progovorio posle političara, a ne pre njih*. Drugo, postavimo pitanje o strukturi Krležinog govora i njegovim rezultatima. Krleža je često o *istim stvarima različito govorio* (na primer, o ilirizmu) da bismo mogli znati koji su njegovi govori izvršili tako snažan uticaj na povlačenje socijalističkog realizma iz matice duhovnih zbivanja. Treće, ostavimo Krležu na miru, pogledajmo širi okvir zbivanja. Lasić vrlo dobro zna da nije u pitanju (samo) socijalistički realizam. U pitanju je staljinistički model socijalističkog društva koji obuhvata sve, od duhovnog stvaralaštva do praktične političke akcije. U pitanju je dogma-

tizam s kojim se ovo društvo nikada, van deklaracija, nije istinski obračunalo. Ne zaboravimo da se naše društvo, kao što Lasić tačno zapaža, s našim staljinistima obračunavalo na staljinistički način. Ne zaboravimo da u nas i najveći antidogmatičari znaju biti izuzetno dogmatični u svom antidogmatizmu. Živo tkivo dogmatizma u ovom društvu sprečava stvaralački zamah, ugrožava čovekove slobode i egzistenciju, govori u ime ali ne i sa pozicija proletarijata, služi se samoupravljanjem kao paravanom za zaštitu vlastite pozicije a ne kao istinskom perspektivom čoveka. To tkivo još uvek u svojoj osnovi nije ugroženo. To tkivo treba razoriti žrtvujući sve mitove koje imamo i stvaramo

Lasić to, na žalost, nije učinio. Zato je ostao ispod istorijske razine trenutka koji živimo. Time, ni u kom slučaju, ne mislim da umanjim vrednosti Lasićevog dela. Ovo razmišljanje nije usmereno protiv Lasića, nego je pokušaj osmišljavanja obaveze koja stoji pred generacijom kojoj pripadam. Na kraju, stoga, izražavam zahvalnost Stanku Lasiću za jedan od podsticaja na razmišljanje o toj obavezi.

